

کمال الدین بهزاد

مجموعه مقالات همایش بین المللی

انتشارات فرهنگستان هنر

پاییز ۱۳۸۶

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	پیشگفتار.....
۳.....	مقدمه.....
فصل اول: زندگی و مکتب بهزاد.....	
۷.....	کمال‌الدین بهزاد: ریشه و شاخه‌های هنرش (عبادالله بهاری).....
۹.....	عصر فرمانرایی سلطان حسین بایقرا زمینه‌ساز شکوفایی در هنر
۳۵.....	کمال‌الدین بهزاد (شیرین بیانی).....
۷.....	هنر کتاب‌آرایی در دوره سلطان حسین بایقرا متبلور در کتابخانه موزه
۵۵.....	توقاپوسرای استانبول: درباره مسائل دو نسخه مصور خمسه (زرن تانیندی).....
۶۹.....	دوره دوم زندگی بهزاد در اوایل دوره صفوی (ماریانا شریو سیمپسون).....
۸۱.....	نقش بهزاد در شکل‌گیری مکتب تبریز، نگاره‌های نیمه نخست سده
۸۱.....	۱۶ میلادی (م.م. اشرفی).....
۹۱.....	جلوه دیدار، استاد کمال‌الدین بهزاد و مکتب هرات (حبیب درخشانی).....
۱۱۱.....	در راه تکامل، بررسی برخی ویژگی‌های مکتب هرات (مرتضی گودرزی (دیاج)).....
فصل دوم: تجزیه و تحلیل آثار.....	
۱۱۹.....	آثار امضادار و مستند بهزاد (اسدالله سورن ملیکیان شیروانی).....
۱۲۱.....	زیبایی‌شناسی ایرانی - اسلامی در آثار کمال‌الدین بهزاد (اشرف موسوی‌لر).....
۱۴۳.....	شناخت زیبایی در طبیعت‌پردازی آثار کمال‌الدین بهزاد (نوشین دخت نفیسی).....
۱۷۷.....	بررسی آثار طراحی کمال‌الدین بهزاد (محمد خزائی).....
۱۸۹.....	.....

- کاری از دوران نوجوانی استاد؟ پژوهشی درباره نسخه‌ای خطی که شاید
 به دست استاد بهزاد مصور شده باشد (فرانسیس ریشارد)..... ۲۲۳
- بررسی تصاویر دوبرگی دیباچه کتب تصویری منسوب به بهزاد (فریده
 تطهیری مقدم و زهرا مریان)..... ۲۳۹
- نسخه بهارستان گلبنکیان: عبدالعزیز شیبانی و سنت بهزادی در بخارای قرن
 شانزدهم میلادی (کریستین جی. گروبر)..... ۲۵۵
- نگارگری خمسة نظامی در عصر بهزاد (پرسیلا سوچک)..... ۲۸۹
- بررسی عنصر وحدت در نظام ترکیب‌بندی نگاره «بنای کاخ خورتق»
 کمال‌الدین بهزاد (خشایار قاضی زاده)..... ۲۹۹
- نگرشی جدید به شیوه جایگذاری پیکره آدمیان در مینیاتورهای بهزاد
 (فردریک ویس)..... ۳۱۷
- زیبایی‌شناسی آثار کمال‌الدین بهزاد، تجزیه و تحلیل سه اثر بهزاد: ۱) گریز یوسف
 از زلیخا ۲) خلیفه هارون الرشید در حمام ۳) جنگ طایفه‌ها (زهرارسولی)..... ۳۳۱

فصل سوم: مقالات تطبیقی..... ۳۵۳

- جایگاه اسب در نگاره‌های بهزاد (سوسن بیانی)..... ۳۵۵
- میراث کمال‌الدین بهزاد در دربار گورکانیان هند (سوزان استرانگ)..... ۳۸۷
- مدیریت هنری در دوره کمال‌الدین بهزاد و تأثیر امیرعلیشیر نوایی در
 شکل‌گیری مکتب هرات (صغری بانو شکفته (موسوی))..... ۴۰۵
- رنالیسم معنوی در آثار کمال‌الدین بهزاد، «نگاه ویژه او به انسان و طبیعت»
 (مهدی محمدزاده)..... ۴۱۵
- جلوه مقام‌های عرفانی در آثار کمال‌الدین بهزاد (مینا صدری)..... ۴۲۹
- در جست‌وجوی متن پنهان، مطالعه بینامتنی نگاره یوسف و زلیخا
 (بهمن نامور مطلق)..... ۴۴۷
- ساختار تجسمی و شعری آثار کمال‌الدین بهزاد (عبدالمجید حسینی راد)..... ۴۶۵
- باستان‌نگاری (آرکائیسیم) ایرانی در آثار مولانا کمال‌الدین بهزاد هراتی
 (مجید مهرگان)..... ۴۸۳
- تصاویر رنگی..... ۵۰۵

پیشگفتار

کمال‌الدین بهزاد نه تنها وارث سنتی شگرف، که خود نوآوری بزرگ بود. تأثیر بهزاد بر نقاشی ایرانی کم‌نظیر و شاید با صراحت بتوان گفت بی‌نظیر بوده است. نوآوری‌های بهزاد در نقاشی ایرانی به‌ویژه در نوع ارتباط آن با عرفان و حقیقت، ادبیات، طبیعت و واقعیت چنان بدیع بود که همتایی برای آن نمی‌توان تصور کرد. این تربیت‌یافته مکتب عرفانی جامی و حمایت‌شده مدیریت با صلاحیت امیرعلیشیر نوایی، به‌چنان شکوفایی درخشانی رسید که شهرهٔ زمان خویش گردید. او نه از کاربرد تجربهٔ گذشتگان ابایی داشت و نه از ابداع خوفی. هنرش تداوم سنتی پویا بود که همواره در جهت تعالی و شکوفایی گام می‌نهاد. ایجاد تعادل میان میراث گذشتگان و جذبه‌های دوران خویش جز با نظریات عمیق و دانشی گسترده امکان‌پذیر نبود. تنها با چنین ژرفای نگرشی بود که بهزاد توانست معادلات جدیدی را میان نقاشی و هنرهای دیگر، نقاشی با ادبیات، نقاشی با عرفان و نقاشی با جامعه برقرار کند. او هنرمندی جسور بود که برای آموختن به پیشینهٔ فرهنگی ایران اکتفا نمی‌کرد و هر کجا هنری برجسته می‌یافت، از آن حصه و برخه‌ای برمی‌گرفت؛ چه این هنر چینی باشد چه اروپایی.

فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران به‌منظور آشنایی با مفاخر دوران گذشتهٔ ایران همایشی برای بزرگداشت کمال‌الدین بهزاد در برنامهٔ خویش قرار داد و بدین منظور علاقه‌مندان بهزاد و هنر او را از اقصای عالم و ایران فرا خواند. خوشبختانه در این زمینه دعوت فرهنگستان هنر از سوی بسیاری از استادان، هنرمندان، نهادهای ملی و همچنین پژوهشگران بین‌المللی این حوزه پذیرفته شد. با تلاش‌های بسیاری که به‌ویژه از سوی دبیران و مدیران این همایش صورت گرفت، همایش

۲ ■ کمال‌الدین بهزاد، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی

کمال‌الدین بهزاد در سال ۱۳۸۲ پس از هم‌اندیشی‌های نخستین در شهرهای مختلف ایران، همراه با یکی از باشکوه‌ترین نمایشگاه‌های مربوط به نگارگری معاصر ایران برگزار گردید. همچنین در کنار آن نمایشگاهی نیز با عنوان «بهزاد در خاطر و خیال من» برگزار گردید که در آن هنرمندان نوپرداز با یاد بهزاد به خلق آثار خود پرداختند. تداوم روح و میراث بهزاد در تمامی برنامه‌های پژوهشی و هنری مذکور قابل درک بود، چنان‌که عناصر برجسته شخصیت و آثار هنری بهزاد همچون تفکر و تخیل هنری و بهره‌گیری از میراث گذشته به همراه جسارت و نوآوری در کنار یکدیگر مشاهده می‌گردید.

در پایان بر خود فرض می‌داریم از کلیه بزرگوارانی که در این حرکت بزرگ سهم بودند، پژوهشگران ایرانی و خارجی، هنرمندان فعال در این همایش، جناب آقای خاتمی ریاست محترم جمهوری، جناب آقای مهندس موسوی ریاست محترم فرهنگستان، جناب آقای شعر دوست دبیرکل همایش، جناب آقای شریف‌زاده دبیر علمی همایش، جناب آقای زارع دبیر اجرایی همایش و همچنین مدیران فرهنگستان و نهادهای همکار همچون وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان میراث فرهنگی، استانداری آذربایجان شرقی و... تشکر و قدردانی نمایم.

امید آن‌که در برنامه‌های بعدی فرهنگستان نیز که به سلطان محمد و رضا عباسی اختصاص دارد، شاهد این همبستگی و همکاری متقابل باشیم. ان‌شاء‌الله

معاون علمی - پژوهشی فرهنگستان هنر

دکتر بهمن نامور مطلق

مقدمه

حبذا اوستاد چابک دست
رشته جنبش و سکون همه
آن یکی در سکون جاویدان
کنه ذاتش نگنجد اندر عقل
کی برد ره درون پرده کسی
پرده از روی کار او بردار
درکش از جام حسن او می عشق
که می عشق را تویی ساقی

که پس پرده خیال نشست
در خم حلقه ارادت بست
وان دگر در تحرک پیوست
تیر حکمش نیاید اندر شست
کز تماشای نقش پرده نرسد
بیش از این نقش پرده را مپرست
پیش رویش به نال عاشق و مست
کاسه شمس و جهک الباقی

جامی

الهی، چه خوش روزگاری است، روزگار دوستان تو با تو.
چه خوش بازاری است بازار عرفان در کار تو.
چه آتشین است نفس های ایشان در یادکرد و یادداشت تو.
چه خوش دردی است، درد مشتاقان در سوز عشق و مهر تو.
چه زیباست گفت وگویی ایشان در نام و نشان تو.

آنچه نگارگران ایرانی طی قرون متمادی در پی دست یافتن بدان بودند، چیزی جز بیان سوز و شوق و مهر دوست نبود. و آنچه آن‌ها را به وجد می آورد، زیستن در بهار نهانی بود. آنان که بر جان زنده‌اند و از زندگانی محروم و آنان که جان به آن‌ها زنده است و هرچه نقش می‌زنند به مدد اوست.

جویم مدد ز فضل تو ای مفضل احمد

زان پیش کز مداد دهم خامه را مدد

۴ ■ کمال‌الدین بهزاد، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی

و آنچه نقش و نگار نگارگران را به اوج رساند، توجه به همین نکات عرفانی و بیان تفکرات اعتقادی بود که در هم‌نشینی با عرفا و ادبا به دست آمد. تفکراتی که باعث گردید تا رنگ آنان بی‌رنگ باشد و نقش آنان بر پرده خیال بنشیند و پرده‌ها را به کناری زند و انسان را به عالمی دیگر رهنمون شود.

در تاریخ نگارگری ایران، بسیاری نگارگرانی که به درون پرده راه یافتند و در بند عشق پرده نماندند. اما در میان آن‌ها شاید «کمال‌الدین بهزاد» از معدود نگارگرانی است که در جهان شهره گشته و در بیان شرح احوال و آثارش، پژوهشگران بسیاری قلم زده‌اند.

بهزاد را پرورش یافته در دربار سلطان حسین بایقرا و شاگرد «میرک» و «پیرسیداحمد تبریزی» می‌دانند، اما به اعتقاد من، بهزاد را باید پرورش یافته در تفکر و عرفان و اعتقاد «جامی» دانست.

همه عالم خیال می‌بینم	پرتو آن جمال می‌بینم
دفتر مجمل و مفصل کون	نسخه آن کمال می‌بینم
هر کجا که دانه‌ایست یا دامی	نقش آن خط و خال می‌بینم
عارفان را ز لعل نوشینش	در کمند و بال می‌بینم
قوت جانم مباد جز می‌عشق	توبه زین می‌محال می‌بینم

جامی

این‌گونه است که اگر بهزاد هم به عالم نگریست، همه را در پرتو آن جمال می‌بیند و آنچه را که در این پرده رخ می‌دهد، نسخه‌ای از آن کمال می‌داند. هر اتفاقی نیز نشانه‌ای و نقشی از او دارد و در عشق اوست که نقش می‌زند و خامه رنگین می‌کند.

هنرمندی که دوران پرفراز و نشیب تیموری و صفوی را گذراند و کلانتری و ریاست کتابخانه و هنرمندان عصر خویش را به عهده داشت و علاوه بر ابداع آثار هنری، به‌عنوان مدیر هنری، مسئولیت مهمی را عهده‌دار بود و مکتب هرات را به اوج رساند و شاگردان بسیاری را تربیت نمود. چهره‌گشایی که صورتگری خراسانی را متداول کرد و مکتب خراسان را گسترش داد.

مانی قلم خجسته‌آثار، که مظهر بدایع صور و مظهر نوادر هنر بود و قلم مانی‌رقمش را ناسخ آثار مصوران عالم و بنان معجزشیمش را ما حی تصورات هنروران بنی‌آدم خوانده‌اند. استاد هنروران عالم که در فن هنروری مسلّم بود و مانی به زبان نقش و رنگ او افسانه‌ای بیش نبود.

نگارگری که پس از عمری تلاش، بنا بر نوشته «دوست‌محمد» در دیباچه «مرقع بهرام‌میرزا» و مستند به سروده «امیردوست‌محمد هاشمی» به تاریخ ۹۴۲ هجری در تبریز وفات یافت و طبق نوشته «حافظ‌حسین کربلایی» در *روضات‌الجنان* در کنار شیخ کمال خجندی در خاک آر‌مید.

آرامگاهی که هنوز به «باغ کمالین» شهرت دارد؛ و این قطعه بر سنگ مزارش نقش بود:

ز بطن مادر ایام کم زاد	و حید عصر بهزاد آن که چون او
قضا خاک وجودش داد بر باد	اجل چون صورت عمرش پرداخت
بدو گفتم جواب از جان ناشاد	ز من صورتگری تاریخ پرسید
نظر افکن به «خاک قبر بهزاد»	اگر خواهی که تاریخش بدانی

پژوهش در احوال و آثار هنرمندان ایران و شناخت و معرفی این بزرگان، سبب شد تا فرهنگستان هنر، همایشی را برنامه‌ریزی نماید که به بررسی زندگی یکی از بزرگ‌ترین هنرمندان نگارگر تاریخ هنر ایران «کمال‌الدین بهزاد» و تجزیه و تحلیل آثار او پردازد.

به این مناسبت، محققان و پژوهشگران از سراسر جهان گرد آمدند تا جدیدترین یافته‌های خود را عرضه نمایند. این مجموعه بخشی از مقالات پژوهشی نویسندگان ایرانی و غیرایرانی ارائه شده به همایش بین‌المللی کمال‌الدین بهزاد است که از تاریخ ۲۴ الی ۲۷ آذرماه ۱۳۸۲ در تهران و تبریز برگزار شد.

در این جا لازم می‌دانم که از حمایت‌ها و هدایت‌های بی‌دریغ و راه‌گشای ریاست محترم فرهنگستان هنر جناب آقای مهندس میرحسین موسوی در برپایی این همایش باشکوه تقدیر و تشکر نموده و برای ایشان آرزوی سلامت نمایم. همچنین از مساعی دبیر کل همایش جناب آقای دکتر شعر دوست و معاون محترم پژوهشی فرهنگستان هنر جناب آقای دکتر نامور مطلق تقدیر و تشکر می‌نمایم.

حضور اساتید بزرگوار در هیأت علمی همایش باعث غنای آن گردید و بر اعتبار آن افزود و بدین وسیله از این گنجینه‌های علمی و پژوهشی تشکر می‌نمایم. سرکار خانم دکتر شیرین بیانی، سرکار خانم دکتر نوشین نفیسی، سرکار خانم دکتر سوسن بیانی، سرکار خانم دکتر مهرانگیز مظاهری، جناب آقای دکتر کفشچیان مقدم، استاد ارجمند جناب آقای مجید مهرگان و استاد ارجمند آقای آیدین آغداشلو. و از همکاری همکاران محترم فرهنگستان، جناب آقای زارع دبیر اجرایی همایش، سرکار خانم پلنگی مدیر روابط عمومی و سرکار خانم زهرا مربیان مسؤول دبیرخانه علمی همایش و تمامی همکاران دیگری که در این راه یاری نمودند تقدیر و تشکر می‌نمایم.

سید عبدالمجید شریف‌زاده

دبیر علمی همایش بین‌المللی کمال‌الدین بهزاد

فصل اول

زندگی و مکتب بهزاد

کمال الدین بهزاد: ریشه و شاخه‌های هنرش

دکتر عبادالله بهاری*

در این مقاله به ریشه‌های مکتب بهزاد، زندگی، سیر کاری، آثار، شاگردان و تداوم سبک وی پرداخته می‌شود. با توجه به مضامین و محتوای نگاره‌های نسخه بستان سعدی (کتابخانه قاهره) برخی ویژگی‌های آثار بهزاد استخراج می‌شود. دوره زندگی بهزاد در عصر صفوی متضمن نکاتی است که به این موارد نیز اشاره می‌شود، از جمله ویژگی‌های نگاره‌های بهزاد در دوره صفوی در مقایسه با آثارش در دوره تیموری. در پایان نیز ویژگی‌های شاهنامه تهماسبی، که با سرپرستی بهزاد به انجام رسیده است، مورد توجه قرار می‌گیرد.

در هنر نگارگری ایران زمین با سابقه هزاران ساله‌اش فقط نام دو تن زیانزد مورخین و نویسندگان شده است. اولی، مانی نقاش است که در دوران ساسانیان (۲۱۶-۲۷۴ م.) می‌زیسته و دومی، کمال‌الدین بهزاد که در عهد تیموریان و صفویه فعال بوده است. متأسفانه از مانی اثری باقی نمانده، ولی از دوران فعالیت بهزاد، از حدود ۸۸۰ تا ۹۴۲ هـ.ق آثار معتنا بهی موجود است که شاهدهی بر چیره‌دستی استاد و ابداعات و نوآوری او در جنبه‌های مختلف نگارگری زمان است. مورخینی چون واصفی،^۱ خواندمیر،^۲ بابر،^۳ دوست محمد،^۴ قاضی احمد،^۵ مصطفی عالی،^۶ میرزا محمدحیدر

* نویسنده و پژوهشگر

۱. زین‌الدین محمود واصفی هروی، *بداایع الوقایع*، تألیف A.N. Boldyrev، چاپ دوم (تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰)، ص ۱۴۵.

۲. خواندمیر، *نامه نامی (منشآت)*، نسخه‌های خطی مختلف.